

STIPE GUNJAČA

O SREDNJOVJEKOVNOJ ARHEOLOGIJI U JUGOSLAVIJI

*Referat čitan na plenumu zasjedanja srednjovjekovne sekcije Savjeta
arheologa FNRJ u Puli dne 27. X. 1953. god.*

Srednjovjekovna arheologija kod nas vuče svoje početke arheološke znanosti u našoj zemlji, jer su rezultati radova na pred-srednjovjekovnom arheološkom polju utjecali na interes i pobudu, da se – analogno njima – potraže i ostaci srednjovjekovne materijalne i duhovne kulture u našim krajevima. Naravno da arheološki interes nije podjednako zahvaćao sve česti naše države; ni vremenski ni teritorijalno. Uzroci tome su različiti, a najglavniji su u činjenicama, što opći progres arheološkoga interesa u XIX. stoljeću nije zatekao našu zemlju ujedinjenu, već rasparčanu u više teritorijalno-političkih formacija, podijeljenu na različite utjecaje.

Arheološka djelatnost uhvatila je najprije korijena na periferiji naše zemlje, u klasičnoj Dalmaciji, gdje su vidljivi ostaci antiknog stvaranja, poimence Dioklecijanove pa pažnju svjetskih arheologa. U doba proširenog interesa i zahvata na polju klasične arheologije, na početku druge polovine XIX. stoljeća, budi se u Dalmaciji narodna iz narodne som onih spomenika, koji su se nalazili na javi.

Od domaćih i stranih pisaca prvi se osvrnuo na srednjovjekovne spomenike Ivan Kukuljević, poznati sabirač svakovrsne dokumentarne građe iz južnoslavenske, naročito hrvatske prošlosti. Kukuljević Dalmaciju i tom prigodom, kao i u natpise i arhitekturu iz naše rane prošlosti, što je obj u povremenim

Poslije Kukuljevića osvrću se na srednjovjekovne spomenike Bianchi, Fabjanić i Eitelberger. još nitko ne misli na to, da u potrazi za srednjovjekovnim ostacima segne u utrobu zemlje.

Odlučan preokret izazvao je slučajan nalaz natpisa hrvatskog kneza Branimira iz g. 888., koji je pronađen na Muću kod Sinja pri kopanju temelja za sakristiju seoske crkve sv. Petra godine 1871. Ovaj nalaz pada u doba najraspirenijih borbi između narodnjaka i talijanofilskih autonomaša, pa je težnja za političkom afirmacijom i na osnovu nalazom dobila jak poticaj, a razumljivo je, s kakvim je veseljem tadašnja patriotska posljedice naši spomenici mirne duše reći, da je ovim događajem obilježen začetak hrvatskoj, a time i jugoslavenskoj arheologiji. Nalaznik spomeni narodnjak i pristaša aneksije Dalmacije Hrvatskoj, pa vjerojatno iz tog osvjeđenja nije pronađeni spomenik dao muzeju blizog Splita, na čelu kojeg se nije nalazio baš danas čuva.

Sada pod dojmom nalaza u Muću opažamo sve veći interes za preostatke iz narodne prošlosti, i vidimo, da se taj interes usredotočuje ne samo na spomenike, nego na rekognosciranje terena. Upravo iste godine, kad se pronašao natpis, uzeo je upravu zagrebačkog muzeja Šime Ljubić. Podstaknut spomenutim nalazom klasični arheolog Šime Ljubić dolazi poslije dvije godine u Dalmaciju, i na osnovu činjenice, što su hrvatski knezovi u Bijaćima izdavali isprave, on obilazi Solin i Kaštela, te traži dvorove hrvatskih vladara. Ljubić je g. 1879. objelodanio ulomke iz tog putopisa, i tu se tuži, kako su nestali tragovi

ubicirati so

rinama, a godinu dana poslije izlazi članak fra Šimuna Milinovića, kasnijeg primasa Srbije, u kojem se osvrtne na crkvu sv. Stjepana u Solinu, za koju Toma arcidakon splitski, poznati srednjovjekovni metropole, tvrdi, da je služila

bi se njeni tragovi mogli nalaziti u Kaštel Sućurcu. Odmah poslije Milinovića javlja se Zlatović člankom »Stare zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji«, te upozorava na kninsku okolicu, na lokalitete Kapitula, a zatim pod utjecajem Zlatovićevih usmenih izlaganja, kninski župnik Dane Klarić naumio je oko g. 1880. istraživati položaj Crkvine u Biskupiji, no on je bio spriječen otporom stanovnika zbog ispaše i praznovjerja.

Ali iz izloženoga vidimo, da se više iz patriotskih pobuda osvrvalo samo na topografiju, da se očijukalo s terenom, čime se doduše ušlo u drugu fazu, ali da još nije došlo do kakvog prak

U ovoj fazi nastojalo se naime, da

koji se navode u najstarijim dokumentima i literarnim zabilježkama, i to samo u vezi sa životom hrvatskih vladara. Tada nije bilo druge želje, doli da se nađu vladarska sijela, dvorovi i grobnice. To je s obzirom na prve početke, s praktičnog stajališta u jednu ruku i opravdano, jer se ni za što drugo nije znalo, pa nije bilo većih izgleda u nalaz konkretnih objekata, nego kod klasično jako izdiferenciranog sloja, kakav je vladarski, kojega je opulencija pravdala nadu u neposredan uspjeh, a da ne govorimo ovih patriota dojmio nalaz, recimo, vladarskih insignija ili skeleta.

Međutim, sav dotadašnji interes urodit će drugim rezultatima. U vrijeme nalaza Branimirova natpisa sjedio je na gimnazijskim naestogodišnji Stjepan Marun iz Skradina. U tom mjestu budio je nacionalnu svijest u narodu spomenuti Milinović, koji je bio profesor historije, te je shvatljivo, da mu se pružila najbolja prigoda, da prvenstveno rasplamsa narodnu svijest u srcima svojih đaka, prošlost. Štaviše, Milinović je čitao đacima svoje sastavke, »da u njima probudi nacionalni osjećaj i ponos prema svojim starinama« kako na jednom mjestu kaže njegov

imale baš Maruna, čemu je utrla put njegova neobično živahna priroda sklona rodoljubnom zanosu. Shvatljivo je sada, kako se obojice mogao dojmiti prvi i svakako senzacionalni nalaz Branimirova natpisa. Marun će odsele napeto sluša

koji su se, kako vidjesmo, i sami dali na traženje arheoloških položaja. Obazirući se na tadašnje nepoznate, tek veoma maglovite pojmove o hrvatskom arheološkom podzemlju, prosudit ćemo, da je raspaljeni

lački zanos u Marunu najveći uspjeh ove dvojice jedinih njegovih učitelja. Kažem jedinih,

ške naobrazbe nije nastavio nikakve druge nauke. Čim je to završio, morao se primiti župe, te se u slobodnijem kretanju, gonjen neodoljivom strašću bacio na istraživanje terena; dakle s predznanjem, koje je uz obično srednjoškolsko učenje dobio u tješnjem saobraćaju s Milinovićem, naročito Zlatovićem, a ono je, naravno, bilo preusko za pothvat, koji je naučio, koji se ulaziti u to, da li bi i kolika bi sreća bila, da se Marun oboružao s potrebnim disciplinama, ali ćemo istaknuti činjenicu, da smo u isto vrijeme i pod kama

nisu, vjerojatno robujući veličini antike, prionuli istraživanju kulturnih ostata

Maruna. Kod njega se vis-à-vis skromnom znanju razvijala žaru prirodna upornost, te mu je ulijevala smionosti, da se uhvati u koštac sa čitavim kompleksom problema, svakome prije njega već na prvi pogled ne-savladivih. Marun mi je više puta pričao, kako se živo sjeća prvoga susreta s Bulićem g. 1886. u Kninu, koji je, kad mu je izložio svoje nakane o zahvatu na Kapitulju, obuzet neizvjesnošću odgovorio »Fra Lujo, ja se strašno bojim, da se ne obrukamo«. No Marun nije klonuo, nego se od tada kroz čitav dugovječan život posvetio radu na istraživanju kulturnih preostataka svoga naroda, te je tako uslovio početke znanosti južnoslavenske vanim mnoštvom nalaza udario je temelj Muzeju hrvatskih starina, najznačajnijem narodnom i jedinom tematskom arheološkom muzeju u zemlji.

Ali smatram za potrebno, da malko skrenem i da napravim nekoliko napomena

U prvom redu molim prisutne kolege, hrvatske arheologije ne shvate disproporcionalnim udaljavanjem od teme. Ja se navlaš zadržavam na počecima i upozoravam s jedne strane na patriotizam, a s druge na nedostatak spremne naših pionira, zato, da se bolje uzroci, koji su nametnuli današnju p nje riječi bila jasna.

Drugo, iz cjelokupnog referata jasno se vidi, da moje gledište nastaje problematiku srednjovjekovne arheologije cijele zemlje, kakvo bi se dobilo, recimo, u jednom centralnom institutu za srednjovjekovnu arheologiju, koji mi nemamo. Ja ovdje uglavnom gledam kroz prizmu ustanove, kojom rukovodim, pa se vjerojatno koja zraka u priopćavanju krivo lomi; radio sam nemajući dosta vremena, a donekle i informacije krivo i da me ispravite. Izbor ovoga gledišta opravdat će donekle činjenica, što je taj muzej naša najstarija ustanova, u razvijao, a s njim griješke i problematika; što se odatle višestranije zahvatalo (ukoliko o višestranosti uopće može biti govora), što je odatle potekla naša prva arheološka literatura iz nedavnog priključenja zbirke »Bihać« u ovoj ustanovi nalazi otprilike preko 70% srednjovjekovne građe, pa da se moje čije; recimo, da sam isticanjem tih početaka išao za tim, da naglasim neku hronološku prednost, ne ško interesovanje za domaće ostatke

Još ću se na nešto osvrnuti. Da se stvar što objektivnije iznese, da se najbolje uoče uzroci raznih nedostataka i skretanja u radu i odatle povuče poučak, morat ću se, radi metoda, dotaći imena nekih naših radnika. Kad sam na sličan način postupio pri tumačenju jednog arheološkog objekta, bilo mi je spočitnuto, da sam, ukazujući na griješke pređa, pokrutio poštovanje prema njima i njihovu radu. Kad bismo se tog

o cama, jubilejima i u nekrolozima, njihovi likovi. Da su s historiografija bi bila na sto muka s golemom hagiografskom baštinom. Naprotiv, objektivni rezultati svakog zasjeniti, a ljudsko je, da se griješi, pa prema tome se griješke moraju uočavati i ispravljati. Dapače, tek se prešućivanjem pravi svijesna griješka i time se staje na put evolutivnom progresu nauke. A u našem slučaju, kad se zna, da su griješke potekle iz plemenite namjere, nesebičnog i požrtvovnog rada, da je pritome igrala veću ulogu patriotska pobuda nego naučni poticaj, onda nam je to i lakše, da se prema počinjenim griješkama odnosimo snošljivije. A lakše nam je griješke i sagledati, kad smo baš zahvaljujući tekovinama pređa proširili horizont kritičkog gledanja.

Konačno ću naglasiti, da ovome referatu nije cilj da statistički iznosi postignute rezultate rada na polju srednjovjekovne arheologije kod nas, da iznosi, koliko se uradilo; nego više, kako se radilo, a kako i što bi dalje trebalo raditi.

Svima nam je poznato, da je za temeljit arheološki zahvat na terenu potrebno troje: stručna sprema, ustrajna volja i novac. A pionir Marun pristupa zahvatu samo s jednim zalogom nedostatka odrazila su se na njegovu radu, i skoro se može reći, da su udarila pečat njegovu doživotnom metodu.

Našavši se u Kninu g. 1885. u doba, kad se klasična arheologija kod nas razvijala najviše na epigrafskoj menika obradovao

redu bio zainteresiran za nalaz kakvog sličnog epigrafskog spomenika. S druge strane je ubaštiniio od Zlatovića dva arheološko-topografska problema u kninskoj okolici: pronaći kninsku katedralu i provjeriti navod Dodatku hrvatske redakcije Ljetopisa Popa Dukljanina o zborovanju i pogibiji Zvonimirovoj u Petih crikvah na Kosovi, i s time, ako se ostaci pet crkvenih arhitektura zaista nadu, dati arheološki prilog istinitosti navoda. Podraživala ga je ujedno radoznalost, koliko

Zvonimira, poslije pogibije na Kapitulu kod Knina u crkvi sv. Bartola, a pred velikim oltarom. To su bili osnovni zadaci, koj a kojih se, s nepostignutih rezultata, do smrti nije odrekao.

Da bi pristupio radu, trebalo je novaca, i on radi toga organizira u Kninu »Odbor za istraživanje starina u kninskoj okolici«, s nakanom cavši na rodoljublje

Kako je prikupljeni iznos bio vrlo čedan, činilo se Marunu, da će od postavljenih zadataka biti najlakše ostvariti istraživanje Tomašićeva navoda, pa je započeo istraživati na Kapitulu, gdje je, tražeći Zvonimiro druge grobove, bez sumnje recentnije. Tom prigodom je rušio ličke arhitekture, o čemu sam kasnije doslovno piše: »Absida treća doduše bi g. 1885. uslijed raskopavanja grobova porušena. Ovom porušenju bio sam prisutan, te se tad nije moglo zaključiti, da je ostali zidovi bazilike.« Mislim, da je ovaj navod dovoljan, da nam ilustrira, koliko je bio-

Iduće godine Marun je počeo kopati u Biskupiji, a kopao je na položaju »Crkvina«, gdje se iznenadio mnoštvom su pripadali trobrodnoj ostatke

sjekla Kapitul, te je tako

urešen pleternom plastikom, a pokoji je imao i natpis. Dosljedan koncepciji, Marun pridaje najveću pažnju epigrafskim ostacima, a od ostalog arhitektonskog materijala sabira uglavnom dekorativni. Kako se on tada odnosio prema nalazu, najbolje će nam to osvijetliti ovaj slučaj: Marun u reklamne svrhe daje Ljubiću nekoliko fragmenata sa pleternom skulpturom, da ih izloži u zagrebačko

homorno

fragmenti spoje s odgovaraju

zahvatu u Biskupiji postupilo se sa ostacima arhitekture slično

pitulu. Tu je na ostacima srednjeg broda stare bazilike u tursko doba bila sazidana

dviju prost

spoli

snijih građevina, pošto ih je prethodno snimio, no ti snimci se nisu sačuvali, niti su objelodanjeni.

Ali u potrazi za epigrafskim i arhitektonskim dijelovima nailazio grobove te su se u njima tražili spoliji.

grobnih priloga, te otada groblja počinju ulaziti u interesnu sferu domaće arheologije.

O nekim stručnim pripremama i primjeni nekog metoda nije bilo ni govora. Nije se spočetka vodila bilo kakva stva kninskog odbora, upravo je izbio u Biskupiji spor i rad se tu prekinuo, a nastavio se na Kapitul u gradnjom pruge. Kako se tu rad vršio, najbolje će nam ilustrirati

menu, u kontaktu sa Bulićem, stekao Kapitul piše: »Kako

gradnje) snimio nacrt otkrivenih zidova, nakon toga je tako zahtijevao plan željezničkih gradnja.

čemo, jer nam se nije pružila prilika da te zidove temeljitije proučimo i što se za tri mjeseca *obnoć* radilo,

dvojiti je da li su nacrti zidova točno snimani. Još žalosnije

da su i sami nacrti zidova i otkopanih zgrada krivnjom mjernika (= geodeta) postradali, da im danas u trag ući ne možemo. Na glavi mjernika bio je neki domorodac g. Čičin, komu istini na čast priznajemo, da je dao naredbu da se nacrti snimaju i sačuvaju, ali ne možemo ni njemu ni drugima biti zahvalni, što nam te važne nacрте zametnuše, da smo izgubili svaku nadu da ćemo ih ikada dobiti«.

nego ga je, kako kaže, povjerio jednom prilično inteligentnom građaninu (a to je bio sudski pisar), dok je on svaki dan jedamput ili dvaput dolazio da sastavi bilješke. Razumljivo je sada, da nam je ovakvim radom na željezničkoj pruzi, koja je u širokom kompleksu presjekla Kapitul, temeljito poljuljana nada, da ćemo ikada pronaći tragove starije arhitekture sv. Bartola, iz koje potječe

nimira. Inače je preostali dio Kapitula rađen po Bulićevim uputama, a sam Bulić je od 1886. g. češće navraćao otkriveno

lovanje značilo je u ovim počecima mnogo. U prvom redu radovi su vođeni makar pod rijetkim pregledavanjem stručnjaka, Marun je stjecao praksu, a što je veoma važno, iz Bulićeva pera izlazi prvi put na javu radnja iz oblasti hrvatske

ska akademija.

je izašao

zastarjelo, danas mu je najveća vrijednost u tome, što nam u općem nedostatku podataka o pronalascima pruža podatke o provenijenciji spomenika i, što je u njemu reproduciran tlocrt pronađenih ostataka zidova na Kapitul u, kojega original odavno ne postoji. Ako ništa drugo, iz ovih

teško požaliti, što nikada nije izašao II. svezak, koji je bio obrađen i koji je sadržavao taka

Nu pored toga,

statak, njegova suradnja

runove akcije. Kninski odbor nije mogao više snositi materijalna pokrića raširenog pothvata, a od tuđinske vlasti nije se mogla

pa je Marun naumio proširiti akciju sabiranja na cijeli narod, apelujući na patriotski osjećaj. U tu svrhu pomogao mu je Bulić, sastavivši proglas. Kako po postojećim propisima privatna lica nisu mogla poduzimati akciju sabiranja, nego društvo, time je bilo skog društva sa Marunom na čelu. Tako se odsele sva akcija vršila sa isključivom materijalnom pomoći patriota. Naravno idealno gledati; stajalo vremena i snage utrošio na organizaciju materijalne pomoći. toliko dugo trajalo, kom, koje se nije mogao otresti ni u rijetko poboljšanim

Istakao sam ove momente zato, da pokažem, kako su se oni na naučnoj strani rdavo odrazili. Da dođe do sredstava, Marun je morao podržavati interres darovatelja, a nije u onim prilikama našao drugog načina, doli podgrijava senzacijama. U tu svrhu posezao je za terenima, gdje se brz i efikas nalaz najizglednije očekivao, da bi nalaz bi se odmah moglo pročitati za nj, da se dojmi javnosti i da onda padne koji obol. Činilo se, kao da se arheološki zadatak sastojao u traganju za kulturnim preostacima iz zemlje, a sve drugo da je ostajalo po strani. Sam dnevnik počeo i minimalno upotrebljiv. Ovaj propust kao da je bio uočen, te su se, za naknadu, poslije pet godina stale objavljivati »Bilješke kroz starinarske iskopine u kninskoj okolini od g. 1885. do 1890.«, koje su izlazile u Ljubićevu niku«, a dobiva se dojam, da su te »Bilješke« pravljene više po sjećanju, te su, može se reći, lišene detalja. Iz tadašnjeg hodnih snimaka terena, presjeka, fotosnimaka i t. d. U dnevnicima ili na skupštinama spominju se ponekad tlorisi otkrivenih zgrada, ali ti se, osim rijetko kojega objelodanjenoga, se sačuvalo zidovlje, jer su tlorisi ispadali iz raznih ruku, rađeni su bili različitim shvatanjem, često niti. Stoga je Iveković bio poduzeo akciju, da revidira tlorise i zbog toga ih je uzeo iz muzeja, ali on umrije g. 1933., a time se tlorisima zameo trag.

O često neodgovornom čaj sa crkvicom na Lopuškoj u Starohrvatskoj prosvjeti, a odatle su ga prenijeli Karaman i Dyggve, naravno, nemajući razloga da sumnjaju u njegovu točnost, kad Dapače Dyggve, u objašnjavanju o utjecaju starokršćanske crkvene arhitekture na starohrvatsku, nalazi tlorisnu analogiju u starokršćanskoj crkvi u Klavavicama, kojoj je osnovica zaista identična s onom na Lopuškoj glavici, ali

longitudinalne crkvice s oblom apsidom[^] pravila revizija na Lopuškoj glavici, otkrili su se zatrpani temelji i na veliko zaprepaštenje konstatalo ništa zajedničkoga s konkretnim ostacima arhitekture; čak ni osnovnih dimenzija. Konstatalo se, da crkvice mjesto jedne dvije; da brod i endonarteks. Umjesto vanjske neraščlanjenosti utvrdilo se, da na prednjoj polovici

jednom. Time se zaključilo, da su kontrafori služili za podržavanje zvonika na pročelju. Tolike eto razlike i tolikih posljedica s površnog shvaćanja rada.

Godine 1889. Marun širi krug svoje djelatnosti, izlazi iz kninske okolice u drnišku, a zatim širi obod kruga na dolinu gornje Cetine. Što mu se više širio vidik, to su nastale sve veće poteškoće u svladavanju terena, a to on rješava okupljanjem povjerenika u različitim mjestima. Ti povjerenici su imali zadatak, da u prvom redu sabiraju slučajne nalaze, kupe na terenu podatke, a dakako i novčane priloge.

ljudi: svećenika, učitelja i sl., i on je prema postavljenom zadatku funkcionirao prilično. Ali Marun nije mnogo pazio kod anatera, a to je njihova želja, da sami iskapaju. Tako se u mnogome oslonio na popa Petra Stanića u Vrlici; dapače mu sam povjeravao iskapanje, pa je ovaj upravo devastirao

starohrvats

je u Podosoju našao crkvu i nekoliko fragmenata s pleternom plastikom, no ti fragmenti nisu dospjeli u muzej i nikako se ne može utvrditi, gdje, kada i kako su svršili.

Ovako je vrijeme slagalo plodove pabirčenja i trganja po terenu, pa kad se nagomilalo mnoštvo iskopanih i s

Muzej hrvatskih

No ovaj događaj imao je i drugih posljedica. Uoči samog otvorenja muzeja izbiju nesuglasice u Hrvatskom starinarskom društvu, a posljedica je bila, da je Bulić napustio društvo. Solidarno s njim istupio je i njegov nećak, klasični arheolog don Luka dr. Jelić, te njih dvojica g. 1894. osnivaju novo društvo »Bihać« sa sjedištem u Splitu.

Novo društvo je ograničilo do Omiša, čelu bio Bulić.

U takmičenju, za koje ne možemo pojačavaju svoju djelatnost. Iako je istup Bulića i Jelića iz Hrvatskog starinarskog društva predstavljao golem stručni gubitak, Marun se nije dao smesti, te je htio jače angažovati ostarjeloga i udaljenoga, osim moralne podrške nije imao koristi, pa i to je poslije dvije godine svršilo, Ljubićevom smrću. U isto vrijeme je Marun privlačio suradnike, mahom amatere, od kojih je veće zasluge imao Smion, kakav je bio, on s njima osniva prvi časopis za domaću arheologiju i g. 1895. izlazi Starohrvatska prosvjeta, kojoj više ju je ispunjavao. Ako

tantaski balast u njoj, ipak joj ostaje objektivna vrijednost u tome, što se u njoj nalaze

što se prilozima otvarala problematika, a naročito,

ske prosvjete je naša i strana javnost bila informirana o slavenskoj ostavštini. S ovih razloga golema je šteta, što je poslije osmog godišta Prosvjeta prestala izlaziti, a prestala je zato, što je Radić oslijepio.

Dok

dalmatinsku Zagoru. U strasti za pronalaženjem cipa: 1) uočenje topografske rasprostranjenosti preostataka, 2) bogaćenje

muzeja predmetima. Pozitivan rezultat prve koncepcije jest taj, što je uistinu dokazao, da se naši kulturni preostaci nalaze tetom htio je dapače segnuti u oblasti drugih, pa istraživati u okolici Zvonigrada u Lici, ali ga je ezbio kim Sustjepanom, na koji je, vidjesmo, upozoravao Milinović, zaustavio ga je Bulić. Neumornim istraživanjem formirao se u Marunu čudesan talenat, intuitivna snaga, koja ga je vodila k tragu hrvatskih spomenika: u maglovitoj predaji, pod bezimenim gomilama, u debljini tvrđavskih bedema, pod šikarjem, pod žbukom recentnijih zgrada, čak u bunarima – riječju svuda. ●vim je on udario put uspješnom metodu istraživanja i ukazao na nesmiljenu sudbinu razbacanosti, na obilje naših spomenika u širokoj rasprostranjenosti. Razumljivo je, da se tim pronalascima bogatio njegov muzej.

Sada opet dolazi onaj neugodni i neizbježni »ali«. Rukovodeći principa, u mnogome su stradali naučni momenti. U radnom metodu nije došlo do znatnijih promjena. Štoviše nicali su »povjerenici«, na koje se on mnogo oslanjao i prepuštao im iskapanje, a ovi su naprosto harali. Na rezultate se gledalo sa stanovišta bogaćenja zbirke. Stoga se rad nigdje nije temeljito vršio, i to ne samo u stručnom pogledu, nego ni što se tiče zahvaćanja kompleksa. Osim u Žažviću, gdje se iskopala temeljito došlo do kraja. Ima se osjećaj, da se zadovoljavalo s nekoliko pronađenih arhitektonskih dijelova ili sa nekoliko grobnih priloga, a cilj kao da se postigao, kad se utvrdila topografska rasprostranjenost i kad su se donijeli predmeti u muzej. Skakalo se bez sistema sa položaja na položaj, napuštao pa se često opet vraćalo na njega. Tako ¹⁵ položaju »Crkvina«, u razdoblju od 1886. do 1908. navraćalo dvadeset puta, pa pored svega toga, revizija izvršena g. 1950. i njen nastavak godine 1951., iznijeli su na svijetlo mnogo izostavljenog materijala. Iz dnevnika se vidi, da Marun nije intenzivno prisustvovao iskapanjima – a tako su tada radili i stručnjaci – nego je rad ostavljao na predradniku ili povjereniku, dok je on bio razapet poslom na više strana: bio je župnik, rukovodio je muzejem i mnogo putovao, najviše radi moljakanja materijalne pomoći. On je, kako bilježi, na teren »često navraćao«. je posao predradniku Pavlu Dući, s kojim se Marun povezao najviše zbog njegove goropadnosti i vodio ga po terenu, da mu bude tjelesna zaštita, a i svjedok u sporu s praznovjernim stanovništvom, s čega je Marun više puta dolazio u direktnu životnu opasnost. A naš Pavao bio je nepismen seljak, koji je na pr. za dvanaestodnevno Marunova boravka u Zadru upravljao svim momentima za iskapanja u Biskupiji u to vrijeme. Kad je zatim Marun došao na teren, Pavao mu je iznio, valjda u kapi, »nekoliko naušnica i prstenja«, što od svega u dnevniku stoji. I tko bi bio taj, koji bi u muzeju, u moru naušnica i prstenja dobrim dijelom neoznačena porijekla mogao utvrditi, koje su to naušnice i prstenje; u kojem i kakvom grobu su nađene, s kakvim popratnim okolnostima i t. d.

Za to vrijeme, naine do g. 1900., u različne arheološke muzeje dospijevali su slučajni nalazi. Tako je na pr. u zagrebačkom muzeju prikupljeno rano-srednjovjekovnog materijala, što ga je objavio Brunšmid, a zatim i starosla-venskog, od kojeg je naušnice objavio Vinski. Oba ova autora tuže se, da su

popratni

do ranosrednjovjekovnog materijala u Sloveniji, a također i u Srbiji, te su slučajne nalaze rinara.

Osim u Dalmaciji iskapali su prije g. 1900. u Vojvodini, Hrvatskoj i Bosni. Vojvodina je bila pod ugarskom upravom, radili su Mađari, većinom amateri, a ranosrednjovjekovni

ga je i u vojvodanskim.

jelom Brdu. U Bosni se kulturno-politička akcija Austrije odrazila na arheološkom

objekata, koji su izišli na javu, imaju uglavnom za-

zemlje izvukao interes za pred srednjovjekovno doba (Crkvenica, Jezerine, Glasinac).

U razdoblju od 1900. do Prvog svjetskog

arheologiji širi se teritorijalno. Još uvijek se najjača aktivnost razvija u Dalmaciji, te pored Hrv. starinarskog društva, koje istražuje Dalmatinsku Zagoru od gornjeg toka Cetine na sjeverozapadu, i Bihaća, koji djeluje uz obalu od Trogira do ušća Cetine, iskapa Jelić u Ninu i Biogradu na moru. Tako je akcija na srednjovjekovnom arheološkom polju u periodu do I. svjetskog obilježila srednju i dio sjeverne Dalmacije kao najintenzivnije čest naše zemlje, što je ostalo i do danas.

A ustvari, kad bi mi istražena mjesta bacili na topografsku kartu, vidjeli bismo slikovito, kako to, s obzirom na poznatu rasprostranjenost neistraženih objekata, ne predstavlja nego tek sonde, i to: neplanski, dezorganizaciono, disproporcionalno i netemeljito izvršene sonde.

Ovdje treba naglasiti, da se i prije kao i poslije pri arheološkim zahvatima u Da

macije radilo

U ovom periodu zagrebački muzej istražuje nekropole u Bijelom Brdu, Svinjarevcima, Otočcu, Velikoj Gorici i Zagreb-Krugama. Godine 1906. Vasićevim iskapanjem izlaze na javu rezultati iz starosrpskih nalazišta iz Basata, Stalaća, Begaljice, Nabrda, Vinče i Kostolca, a zatim Kličevca, što je on i publicira

arheoloških preostataka. Nekako

ranosrednjovjekovne nalaze i Schmiedt g. 1908. objavljuje slučajno pronađeni ranosrednjovjekovni i slovenski materijal u Kranjskoj, Kovačić iskapa nekropolu u Središću, Polak u Hajdini, a Skrabar na Ptujskom gradu. Od važnijih staroslovenskih

Vas, Stari trg kod Slovenskog Grada, Bohinj i Bled.

Kolege Korošec i Garašanin, osvrćući se kratkim pogledom na rad na staroslovenskoj i starosrpskoj arheologiji prije oslobođenja, tuže se, što rad nije bio intenzivan. To treba svakako požaliti, ali bolje je, da se dogodilo i to, nego da su materijal trgale iz zemlje ruke različitih povjerenika i predradnika. Korisnije je, što je materijal u zemlji dočekao bolja vremena, kad će ga na svijetlo iznijeti stručne ruke. Takvu sreću u nesreći imale su Makedonija i Crna Gora, gdje se na srednjovjekovnoj im se takoreći priključiti i Bosna i Hercegovina.

Prvi svjetski rat je prekinuo svaku djelatnost, a u novoj tvorevini, bivšoj Jugoslaviji, umjesto da se akcija potencirala, ona se jednostavno zaledila. Izvan dohvata posvemašnjeg nehaja tadašnjih protunarodnih vlasti ostale su neslužbene organizacije, društva, pa su Bihać i Hrvatsko starinarsko društvo jedini nastavili djelatnošću. Ali Hrvatsko starinarsko društvo, da dođe do materijalnih sredstava, stavilo se pod zaštitu bivše zagrebačke i splitske oblasti. No godine 1929. dođe do spora između Maruna i kustosa Karića, kojemu je bio povod autorstvo nad nalazom Branimirova natpisa u Šopotu kod Benkovca, što je dobro došlo šestojanuarskom režimu, te on zakoči svaki štvenci rad.

Novo vrijeme nosilo je lažnu masku. Na budžetskim pozicijama vidjele su se često zavidne cifre za Muzej hrvatskih starina. Tu je bilo odobreno i tim ozakonjeno na godinu preko 400.000 dinara, a trošilo se samo za plaće dvaju službenika i jednog penzionera, što sve nije iznosilo 60.000 Din. Doznasmo, da je jedne godine sa ove pozicije bio građen sokolski stadion u Zagrebu. I služba zaštite se tuži, da je odobrena svota od 2.000.000 za popravak toliko zapuštenih spomenika svršila za Stojadinovićevu izbornu propagandu. Duh vremena!

No Marun je tada kao privatno lice nastavio radom, tražeći milodare od prijatelja, a često je i od svoje penzije trošio za iskapanja. Ali sada, ostario, još više se oslanja na povjerenike, povjerava iskapanja amaterima i srednjoškolskim profesorima, ali i takvom učitelju, koji je iskapao u Koljanima i upropastio ono, što je nekoć Staniću preostalo.

Poslije Marunove smrti g. 1939. došlo zalaganjem pojedinaca nas prekinu Majdanu i Mravincima.

Ali u periodu između dva rata može se ipak napredak. Pored društva »Bihać«, koje narskom stručne savjete, a Abramić i Dyggve vrše iskopine u Ninu. Poboljšanje se odrazilo i na literarnom polju, rasipanih u različnim časopisima, mjesečnicima i dnevnicima, kao što je bilo i prije I. rata. Zalaganjem Maruna, Šišića i Abramića obnovila se Starohrvatska prosvjeta, oko koje se okupio lijep broj naučnih radnika iz cijele zemlje, no srednjovjekovna arheologija u njoj nije bila jako zastupana. Nažalost, izišla

Ovdje treba naglasiti, da se pored članaka i rasprava pojavljuju pokušaji sintetiziranja. Na pr. g. 1922. izlazi Vasićeva »Arhitektura i skulptura u Dalmaciji«; djelo inače dosta podložno kritici, ali u nj ulaze novi rezultati arheoloških iskapanja, makar se ograničilo na jednu čest naše zemlje. Karaman u djelu »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« pokušava baciti pregled u hrvatsku arheologiju, a kasnijim radnjama o groblju na Majdanu punjava, raspravljajući o dataciji grobova, o njihovim oblicima, panja, o porijeklu, vremenu i rasprostranjenosti grobnih priloga i t. d. To su svakako počeci sistematskog pokušaja sintetiziranja na osnovu dosadašnjih

rezultata. No zato, što ti rezultati nisu sveobuhvatni, ni dovoljno dokumentirani, a niti svi prethodno analizirani, djela će morati pretrpjeti dopune i izmjene.

Sada da se ukratko osvrnemo na to, kako se postupalo tima. Redovita je pojava, da se dosadašnje kolege tuže, što u muzejima ima takvih predmeta, kojima se ne zna ni porijeklo. Mnogi srednjovjekovni meti ili su lišeni dokumentacije ili je ona veoma skromna. Imamo i takvih zbirki, koje još nemaju inventara. Mnogo, naročito preparirano, te oni i dalje propadaju. Otkriveni ostaci arhitekture znali su decenijama ostati nezaštićeni, neki su propali i od okupatora, šteni, ni više ni manje, nego arheološkim zahvatima, a da nisu ni tehnički ni fotografski snimljeni. Kakve razmjere umije doseći kaos unutar nekih zbirki, pokazat će jedan slučaj u Muzeju hrv. starina. Tu se u počecima, a može se reći i dosta kasnije, rijetko bilježilo porijeklo

Ali kako su se objekti gomilali, popuštalo je sjećanje, te je došlo do brkanja a pa su se poslije mnogo vremena, naročito poslije prijenosa muzeja 1912. u novu zgradu, na nekim kamenim spomenicima udarale oznake porijekla po pamćenju, a ono je bilo varavo. Već prije toga Radić je publicirao ulomak, odnosno vrh tegurija, pripisujući ga Lopuškoj glavici. Taj isti ulomak ima na ledima signaturu »Bu, O« što bi se moglo primijeniti na dva stara a Bu(latovu)

ni u kojem slučaju se ne slaže s Radićevim

Lop. Glavice. Radom na istraživanju pripadnosti pojedinih fragmenata konstatiralo

turi ovaj vrh veže s neposrednim nastavkom, ali taj opet ima treću oznaku porijekla. Sa strane tog fragmenta piše »K. B. B.« što znači K(atića) B(ajami) B(iskupija). Na isti način na ovaj fragment nadovezuju se dva druga s oznakom B. G. (= Biskupija groblje), i to je četvrta oznaka porijekla. Na ove se, opet po istim osobinama, veže veći fragment bez ikakve oznake porijekla a Konačno na ovaj fragment vežu se još dva druga i na njima je oznaka S. (= Štupovi). Dakle pet oznaka porijekla nju kojoj oznaci porijekla treba vjerovati, potražili smo analogiju u materijalu, tehnicima obrade i dekoru, te smo utvrdili, da tomu u potpunosti odgovaraju preostaci s nata,

Iz svega dosadašnjega izlazi, da se uz veliko ubaštinjeno arheološko blago ubaštini i mnogo nedostataka, od kojih se neki nikada i ničim ne će moći nakna

Narodnim oslobođenjem nastupa nova era u sveopćem arheološkom posebno se posvećuje pažnja domaćoj arheologiji a se dosta uspjeha i ovdje nam nije cilj, da te uspjehe nabrajamo, svima prilično poznati, a osim toga o najnovijim rezultatima referira drug Korošec. Narodna vlast je od prvih dana shvatila negativne posljedice sveopćeg nehaja za istraživanje kulturnih preostataka naših naroda od strane ranijih režima, te nam intencij a pruža moralnu podršku i prilično izdašnu materijalnu pomoć. Time je ispunjen jedan od triju osnovnih uvjeta daljem radu. Sjetimo li se prije izloženog

prošjačenja u počecima i razvoju rada, pa vremena takozvanih odobrenih svota, koje su svršavale za sokolske stadione i izbornu propagandu, onda se sa priznanjem mora konstatirati, da je naša generacija lišena teške glavobolje, koja je tištala naše predšas je, da bi se stekla i zadovoljila blagonaklonost darovatelja, čista nauka često skretala u patriotske, a onda i u političke vode.

Što se tiče drugog uvjeta stručnog kadra, možemo reći, da danas stojimo bolje nego ikada, ali i to, da je to još uvijek nedovoljno i da još ni izdaleka nismo zadovoljili naše potrebe. Vidjesmo, da su se na istraživanje i obrađivanje srednjovjekovne arheologije uputili samouci, amateri, klasičnih arheologa. Poslije su, pored njih, pritjecali i povjesničari umjetnosti, historičari i

ove grane arheologije. Danas nam znatno priteču upomoć naši prehistoričari i njihova suradnja je uvelike poželjna, naročito za istraživanje onog perioda, onog historijskog hijatusa iz VI., VII. i VIII. stoljeća, koji naročito treba produbiti. Ali mi do danas nemamo jednog eminentno srednjovjekovnog arheologa, koji bi u sebi nosio sve komponente, koje tu nauku sačinjavaju. Naravno, ovo je idealno gledanje, pa ako ono i nije do kraja ostvarivano, poželjno bi bilo da se u tom pravcu novi izgrađuju. Nismo, doduše, imali ni univerzitetske katedre, gdje bi se bar nešto поближе moglo čuti o domaćoj arheologiji, a danas se učinilo

venska arheologija na našim fakultetima. Počeci su to, i bit će teško oformiti sveobuhvatnu disciplinu, ali taj se cilj mora držati na pameti, pa bi se moralo pristupiti stvaranju preduslova za njegovo ostvarenje, što će, uza sav optimizam, sporo ići. U prvom redu treba dosadanje tekovine izvesti naučno načinstac, a isto konglomerirati suradnju između katedra, muzeja i terena. To bi, vjerujem, podiglo litetnije dopunjavao.

Dok su ova dva uslova vezana uz objektivne poteškoće, treći uslov, požrtvovnost pojedinaca i kolektiva, ovisi o nama samima. Nema ni nje, da mi kao pojedinci ulažemo truda i napora, svaki koliko umije i može, i da svaki radi ono, što mu se iz prilika i mogućnosti vim, najprečim i najsvrsishodnijim.

istaknem, da pri svom radu, nošeni svaki specifičnim prilikama, gubimo iz očiju opće smjernice, korisne po samu nauku, njen sistem. ugled naš i naše zemlje. Jednom riječju mi u tom pravcu nemamo kolektivne izgrađenosti, nismo uopće organizirani.

Ja držim, da bi novu eru poslije oslobođenja trebalo ubilježiti unošenjem sistema baš u pravcu izgradnje kolektivne i sistematske djelatnosti. Radi toga iznijet ću nekoliko opažanja i prijedloga:

Kad bi bilo tko od nas htio temeljito znati, gdje se, a onda što se otprilike sve srednjovjekovnog u našoj zemlji pronašlo, nitko s razloga, što još poslije osamdeset godina od kakvih takvih početaka i nastavka rada nemamo ni ono, što je u naučnom sistemu najelementarnije, a to je obična topografska karta srednjovjekovnih nalaza. Takvu kartu nije baš teško sastaviti. Naravno kacija, nego i onih rasutih po novinama, u muzejskim katalogima, dnevnicima

iskapanja, korespondenciji i slično. Zato bih nizira jedna grupa srednjovjekovnih arheologa, koja bi izvršila i ostvarila akciju za izradbu topografske karte srednjovjekovnih nalaza u Jugoslaviji. Tomu bi trebalo pristupiti što prije, koliko zbog potrebe, toliko vidljivo odrazi sistem.

Dosadašnjim radovima ušlo se u trag ostacima mnogih arhitektura, se još kao neistražene ruševine nalaze na površini. Svi ostaci nisu snimljeni, a mi smo se sreli s time, kako su se neki snimali površno, proizvoljno. Stoga bi trebalo pristupiti savjesnom snimanju i revidirati mnoge već snimljene tlorise, da se temeljito iskorijene griješke, koje su, kako smo vidjeli, kadre unižeti krupne zabune u interpretaciji.

No najveću smetnju uvođenju radnog sistema predstavljaju još neobračunati propusti stare baštine. U prvom redu njih treba likvidirati, ukoliko se to dade. Utješno je, što se na tomu u nekim, ne znam, da li u svim muzejima radi. Trebalo se do objekata, kako bi se bar smanjio broj tolikih anonimnih predmeta u muzejima. Ako se dozna za porijeklo, a nikako pratne okolnosti nalaza, ima često puta i načina, jatnosti nalaz

ostali, ipak se dobije slika, nj mogu primijeniti generalia. Pa držali rezervom, ipak sada iza toga nalaza Na taj način unio bi se neki sistem, ako ne baš mnogo u zbirnama, ono u nacuci svakako. nauku na čišći put.

Ostavština nerezistentnog materijala u nekim zbirnama oštećuje se i dalje, jer nije sva preparirana, pa i zato, što vrijeme ide protiv nas, skrajnje je doba, da se sve preparira tako, da se ovaj mučni problem jednom skine sa dnevnog reda.

U tešku sve nije dovedeno naučno dovede u cjeline, jer se inače pruža kruja i diletantski U lapidariju Muzeja hrv. starina na pr. na stotine ulomaka ležalo je po stelažama, a da se nije znalo za njihovu međusobnu pripadnost. Rađom na povezivanju spajajućih se dijelova iskrela stotine fragmenata spojilo se po frakturama, da su iskršavali čitavi arhitektonski dijelovi. Prepoznavanjem pripadnosti po materijalu, stilu, tehničkoj obradi i frakturama uspelo je rekonstruirati nekoliko cijelih objekata, među kojima spominjem dva ciborija iz Biskupije. Tim se ipak unijelo toliko sistema, da je nauka saznala funkciju mnogih kad se on izgradi, mjesto g- cjeline.

Tim se ujedno pruža olakšica drugom radu, recimo inventarizaciji, jer se umjesto 170 ulomaka, koliko ih je imao ciborij, unosi samo jedan broj. Rađom s

Sada dolazimo
govorili smo prije i vjerujem,
Da bi se bar donekle dobio
još eventualno

zeju i pribralo ono, što se u svoje doba činilo nevažnim, uprava Muzeja hrv.
starina dala se na reviziju starih iskopina. Rezultati u Biskupiji, gdje se revidiralo, bili su izvan očekivanja. Djelomično je to već objelodanjeno, a drugo će se objelodaniti u Starohrvatskoj prosvjeti. Spomenut ću samo, da se našao velik broj arhitektonskih nadenim dijelovima, da se pronašlo stotinu grobnih zahvatio, j

važnih za vremensko datiranje grobnih tipova. Uklonila se fikcija o postojanju tragova kraljevskog dvorca, razjasnilo se, da je jedna crkvice starokršćanska, a ne starohrvatska, kako se prije držalo. pridonijela ubikaciji problem, na kojemu je ostala gibiji kralja Zvonimira.

Za nas je važno i to, što
- ipak dobio neki pojam o odnosu spomenika u muzeju s nalazištem.

Ovaj muzej će nastaviti revidiranjem i drugih položaja, ako ni za što drugo, a ono zato, što u muzeju imamo arhitektonskih dijelova, a da uopće ne znamo, kakvog je oblika no to je lako, gdje su ostaci arhitekture zatrpani, ali kakvi su izgledi s onima, koji su uništeni? Nikakvi! Vjerujem, da bi se i izvan područja ovoga muzeja mogla primjeniti revizija. Pa sve pretpostavivši, da je na prvotnim radilištima teklo sve u redu, ako ništa drugo, trebat će nastaviti s iskapanjem, jer metod traži, da zahvat bude sveobuhvatan, nalaz kompletira. To je osobito tegoban posao i terenskog kao kod novootkrivenog objekta, ali amater trči za sjajem novog nalaza, često ga nosi i jeftina slava, koja mu, čini se, veže ime za sretan nalaz, a čovjek od nauke ide za tim, da se radilište naučno što svestranije eksploatira.

Kad bi se izvršila revizija svugdje, gdje je potreba, i nastavila davno započeta iskapanja, mi bi brzo obračunali sa mnogo nedostataka, dila dokumentaciju, dopunili zbirke i u njima - koliko se dade - povezali cjeline. Imali bismo potpunije publikacije, ako ništa drugo, lišili bismo se trajnog pritisa
bismo imali slobodne ruke za dohvat t. zv. nevinog terena.

Držim, da bi trebalo da ovakva sistematskog razvoja rada u našoj zemlji. Štaviše uzeti prvo mjesto u planu terenske djelatnosti. Dašto da to ne zamišljam tako, da se ovaj rad razvija na štetu drugog, ali je ipak vrijeme, da mu se dade bar prvo mjesto na dnevnom redu. Konkretno bih predložio, da se usvoji stajalište, da se ne iskapa novi položaj, dok se ne revidira barem jedan stari, odnosno dok se na njemu ne izvrši iscrpan nastavak.

Sve bi ovo bili osnovni potezi za likvidaciju nedostataka ranijih pothvata.

Ali dok nam konkretna ostavština daje mogućnosti da sagledamo ranije propuste, čini se, da mi, odnosno jedan dio nas, još uvijek povlačimo niti iz ranijeg shvatanja, a da toga često nismo koncepciji.

Ako mi pogledamo, što su bili oni ljudi, kojih su imena vezana za početke, vidjet ćemo, da su to listom bili svećenici (Granić, Ljubić, Milinović, Zlatović, Bulić, Marun, Jelić). Imajući na umu činjenicu, da je tada svećenstvo bilo brojno u redovima inteligencije i da se ono jedino gibalo bez birokratskih stega, razumljivo je, da su mu time bili stvoreni preduslovi tanje po terenu. Držimo li na umu, da se sve radilo dobrovoljno, onda je opet svećenicima bilo najlakše uzdržavanje na terenu, jer su u svakoj parokiji lazili besplatno smještaj i opskrbu. No pored izglednijih materijalnih uslova oni su terenu pristupali poznajući prilično lokalnu prošlost. Idući za epigrafskim preostacima, nalazili jezika. A budući da su liturgici, nije im bila odveć strana sakralna arhitektura, pa su tjerani još i vjerskim čuvstvom, najradije i skoro porušene crkve. A kako su, vidjeli smo, grobovi bili vezani uz crkve i pokazali se priložima izdašni, proširio se rad i na nekropole. Ja ne ću time reći, da se i u drugim krajevima rad razvijao pod istim uslovima i istim kriterijem. No bilo kako mu drago, činjenica je ta, da se rad usredotočio čivo na iskapanje ostataka crkvenih arhitektura i nekropola, kao da se samo u tome sastoji materijala, pa je ta činjenica odstranila arheologe od drugih objekata, s manjim izgledima u nalaz, zahvat, naravno, uslovljen kriterijem, opravdan čak i onda, ako se ne pronađe ništa. Držim, da je uzrok jednostranom razvoju arheoloških zahvata i u tomu, što umjesto instituta rad planiraju i izvršuju muzeji, a ti ne gube s uma bogaćenje zbirki, i odatle je neutaživa glad samo za »Crkvinama« i »Grebčicina«. A danas se što se toga tiče nije mnogo izmijenilo, pa se – izuzev koliko primjera, od kojih je neke opet slučaj istom brazdom koju su iz spomenutih razloga ucrtali pioniri.

Ali crkve i nekropole, iako su najobilnija vrela za bogaćenje muzejskih zbirki, nisu i jedina vrela arheološke ciju kulturnog, ekonomskog i društvenog života srednjovjekovnog čovjeka na našem teritoriju. Naši dokumenti Spominju se sela, a mi do danas nemamo na osnovu čega rekonstruisati sliku o izgledu jednog sela. Ne znamo ništa o njihovu tipu. Malo, posve malo i ništa nismo pridonijeli dubljem poznavanju života u selu, kućnog pribora i radinosti, proizvodnje, pa zaista ne možemo rekonstruirati na osnovu stotina pronađenih od svega imamo. U dokumentima se na više mjesta spominje grad »civitas«, a mi ne znamo ni jednomu za oblik, o urbanizmu uopće ništa (ne mislim ovdje na one gradove, koji su nastavili život antiknih, nego čisto slavenske). Također u dokumentima susrećemo na više položaja označen »curtis«, gospodarski dvor, a mi nijednomu nismo ušli u trag. Spominju se i mnoge fortifikacije - castra, a mi nijedan castrum nismo istražili, Spominju se često i mlinice-moledina, a mi, do nedavne Katićeve radnje,

nijednoj nismo znali ni položaj. Pri reviziji žrvnjeva. A za rekonstrukciju jednog momenta iz socijalnog života veoma je važna činjenica, što dokumenti spominju mlinove na rijeci Kosovčici, koja protječe Biskupijom, a bez sumnje ih je bilo više i na drugim rijekama blizu Knina, no ipak se, uza sve postojanje vodenica, mlelo i žrvnjevima. To se može rala velika daća, pa je siromašniji čovjek pribjegao samopomoći i zamjenio vodeni pogon mišicama svojih ukućana.

U dokumentima se može naći i drugih objekata, no ja sam se na dokumente osvrnuo uzgred, da dokažem, kako su postojali različiti objekti, te ih još davna svjedočanstva spominju. A dokumenata je malo, i u njima još manje nabrojeno, a mi znamo, da neusporedivo više toga i raznovrsnijega krije zemlja. Tu su sakriveni dokumenti, koje treba da otkrivamo mi. No mi ih nikada ne ćemo otkriti, ako ciji sveobuhvatnih zahvata. Ptujsko svetište, radovi u Baru i Mrsujski Lug praktičan su dokaz na svima.nama je, da ga širimo dalje.

Inače bih s obzirom na sistem daljih ordinaciji, odnosno da se ona organizira. Ako imaginiramo kartu srednjovjekovnih nalaza, onda bi se Kupi i Savi na sjever, pa dalje oko Dunava, prikazao neki niz nalazišta. Južnije od ovog pravca skoro da sve odjednom prestaje, izuzev koju sporadičnu obrađena oblast gornje Dalmacije. Na prošlogodišnjem zasjedanju Arheološkog savjeta u Budvi predlagao sam, da bi se rad terenski povezivao nekim sistemom među republikama, a tog momenta nije mi na um palo, da u samoj Hrvatskoj od Zagreba do Knina, – na relaciji, za koju se vlakom hoće sati da je svladamo, osim kod Otočca, nije dosada rađeno ništa. Naš teren dakle izoliranom ne znamo, kojim od sjevera k jugu, od istoka je autohtono i t. d.

Opća je potreba, da se počne istraživati na golemim dosada nedornutim teritorijalnim kompleksima, ali pritom se ne bi smjelo raditi dezorganizaciono, nego treba imati na umu povezivanje sa dosada istraživanim područjima, a na sve to opet gledati iz okvira općih potreba. Ne znam, da li bi bilo odviše smiono predložiti, da se za naše prve potrebe odrede u grubim potezima magistrale, kojih bi se imala pridržavati buduća – nazovimo ih sada iz ovog okvira – sondažna istraživanja. Nešto svakako treba poduzeti, rad se mora odvijati po nekom planu i moramo

Prelazeći na literarnu baštinu, moram istaknuti, da je i tu kaotično stanje i mi tu još nemamo sistematskog pregleda. Iako je srednjovjekovna arheologija relativno mlada nauka, ipak se iz njene oblasti nagomilala literatura. No ona se ne nalazi sva u stručnim časopisima, srodnim glasilima, po revijama, a čak mnogo vrijednih priloga objavljeno je u dnevnoj štampi. O našim objektima pisalo se i na strani. Dodirivale su se naše discipline i u radovima drugih naučnih oblasti. To bi sve trebalo okupiti

u katalog i utješno je, što se tog zadatka za cjelokupnu našu arheološku znanost prihvatio Koordinacioni odbor. Ali na tomu ne ćemo moći ostati, nego će trebati ići dalje. U literaturi srednjovjekovne arheologije ima mnogo dilemantskih priloga, naivne obrade, netočnih prikaza, pogrešnih dedukcija, dosta, makar i stručnih, kontradiktornih izlaganja. Stoga, naročito mladima, teško se snaći

nauka čisti od korova i balasta, no to treba dalje dupsti, revidirati, i što je glavno registrirati sve, što je revidirano. Tako bi eo ipso nevaljalo otpalo.

Vjerujem, da je u mnogome do zastranjenja dolazilo dilo na skućenom materijalu, što nije bilo dovoljno uvida u komparativni materijal. Stoga će se, bez sumnje, i dalje praviti griješke, i mi, ne samo iz razloga, da to suzbijemo, nego zbog općeg sistema publiciranja moramo staviti na prvo vrstama, i varijantama, a pripadajuće količine tomu svakako treba označiti.

Držim, da bi bilo sistematski, da se analitičkim radovima da prednost pred sintetičkim,

teza. S druge strane čini mi se, da je u sadašnjim prilikama još uvijek riskantno upuštati se u preveliko sintetiziranje. Premalo smo iskapali, da bi to mogli činiti, utoliko više, kad znamo, da skoro pri svakom novom iskapanju iskrasne kakav novi momenat, a takvi momenti često puta dovode sintetičare u gorke neprilike. Naravno

Ne može se dovoljno požaliti, kad se zna, koliko već dosada imamo nago-milanova materijala, a on je malo komu poznat, jer nije nego jedva minimalno publiciran. Pomislimo samo, što bi drugi narodi dali, da ovo imaju. Kakvih li divnih edicija na pr. u jednoj Danskoj! Mi se inače volimo ugledati u druge, i kad oni nešto veliko izvedu, mi bismo ih onda poslije nekoliko decenija rado imitirali. Zar Vam se ne čini, da bi interesantn

jedna i epohalna bila djela, koja bi lijepom opremom, višejezičnim tekstom i odličnim reprodukcijama iznijela srednjovjekovni materijal sa područja Jugoslavije. Zar nemamo materijala, i zar se u suradnji s paleografima ne bi mogao izdati jedan »Corpus inscriptionum medii aevi« koji bi iznio sve srednjovjekovne naše natpise, uključivši i one na stećcima? Nemamo

stikom tretiranih kamenih spomenika, koji bi mogli ugledati svijetlo u jednom albumu? Ne može li se na sličan način publicirati album tlorisa srednjovjekovne arhitekture? Ne može li izići ilustrirani katalog nakita, oružja i oruđa? Pa korpus srednjovjekovnih novaca? Materijala sigurno imamo, a s dobrom organizacijom i upornom voljom sve bi se drugo postiglo. Tada bi se jasnije vidjeli rezultati dosadašnjeg rada i nauke kao i napor vlasti u podržavanju svake naše akcije.

Na koncu bih se htio osvrnuti na zaštitu srednjovjekovnih svim našim sastancima pada dosta riječi o zaštiti tokom prilično

na to, da pored napora, koji se ulaže za zaštićivanje, postoje još uvijek goruća pitanja zaštite arheoloških objekata. Nama se pred očima brišu ostaci nedavno otkrivene, na sreću snimljene, šesteroapsidne crkve u Brnazima, oburvavaju se kompleksi zidova sredovječnih utvrda, a da noga nijednog stručnjaka ne pristupa k njima. Na našem kongresu u Niškoj banji predložio

sam, da se poradi na tomu, da se povede akcija, kako bi se napustilo svaki-
dašnje ukapanje mrtvaca na grobljima, koja su sjela na srednjovjekovne arhe-
ološke p

učinka. I danas novi grobovi ugrožavaju srednjovjekovne ostatke, a kad
pristupamo iskapanju, stanovništvo nam iz osjećaja prema umrlima prijeti
glavi. Napokon

Mehanizacija u agrikulturi je valjda našla samo arheološko polje, da se na
njemu odrazi negativnim učincima. Naš veliki neprijatelj su traktori. Prije,
kad je rad na ruke išao sporo, na vrijeme se doznavao za eventualne nalaze
i bilo je moguće spriječiti svako dalje rušenje time, što bi se na preostalom
dijelu terena izvršilo iskapanje. Dapače mnoge nalaze zahvaljujemo takvim
slučajevima. Ali danas traktor za jedan dan prevrne cijelu njivu i uništi sve,
na što toga dana naiđe, te je svaka kontrola i intervencija nemoguća. Mislim,
da bi trebalo naći neki način, da se ovo novo zlo na našem polju, ako se i ne
može iskorijeniti, bar umanjiti.

U svim ovim
nosu sa arheolozima i da bude efikasnija.

Ja sam ovdje pokušao u osnovnim crtama dati pregled aktuelnih momenata
u problematici srednjovjekovne arheologije, vodeći posebno računa o tomu,
da ovo iznosim pred forum, o kojega kompetenciji i o kojega volji zavisi
organizacija i izvršavanje sistematiziranja i koordiniranja daljeg rada, pa se
nadam, da ćemo nečim i otpočeti.